Anja Pohontsch: Der Einfluss obersorbischer Lexik auf die niedersorbische Schriftsprache. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte der niedersorbischen Schriftsprache. Domowina-Verlag: Bautzen 2002 (Spisy Serbskeho instituta/Schriften des Sorbischen Instituts; 30), 368 S.

Z tutej publikaciju – złaha předźěłanym, w lěće 2000 zakitanym disertaciskim spisom – předpołoži awtorka wuslědki přepytowanjow nimoměry aktualneje wahi. Byrnjež wliw hornjoserbšćiny na delnjoserbsku spisownu rěč přitomnosće jeje wosebiteho socialneho położenja a komunikaciskeje situacije dla kaž za stawizny jeje wuwića tak tež za aktualne prócowanje wo powyšenje jeje standardizacije a wukmanjenje jeje móžnosćow w rozšěrjowacych so komunikaciskich polach přitomnosće bjezposrědny wuznam měł, njeje so dotal w sorabistiskim rěčespyće z nim zwjazanym prašenjam trěbna kedźbnosć wěnowała. Widźomny sćěh, wurosćacy z dotal njedosahaceje wědy wo ličbje a charakteru hornjoserbskich požčonkow w publicistiskej a literarnej praksy a wo stopnju jich přijimanja do słowoskłada delnjoserbskeje spisowneje rěče, je jich chětro rozdźělne a často sebi přećiwjace wopisanje a stilowe hódnoćenje w słownikach delnjoserbšćiny.

Publikacija slubi po swojim titulu wobšěrnu analyzu „wliwa hornjoserbskeje leksiki na delnjoserbsku spisownu rěč“, tola wotpowědne přepytowanje je na troje wašnje wobmjezowane. Wone so sprěnja wobmjezuje na čas mjez 1848 a 1995, štož je z dobrymi argumentami wopodstatnjene. Wone so zdruha zepěra na relatiwnje skromne a – k třećemu – jenož we wuběrku ekscerpowane delnjoserbske nowinarstwo. Awtorcyne wujasnjenje, zo poskićuje jeničce tajki tekstowy korpus objektiwnu bazu přirunowaceje a k spušćomnym wuslědkam wjedźaceje analyzy (str. 65), je mało přeswědčace. Skerje bjerje sej awtorka z tym móžnosć, na zakładźe wjetšeje ličby dokładow zwěsćić woprawdźity stopjeń integracije hornjoserbskich leksemow do słowoskłada spisowneje delnjoserbšćiny, z tym korigować wuprajenja słownikarjow a podać aktualnym a přichodnym leksikografiskim předewzaćam spušćomny zakład hódnoćenja. Runje tajkeho njedostatka dla drje kładźe awtorka wosebitu ważnosć na zwěsćenje prěnjeho zapisa požčonki a ma „wuprajenja wo častosći wužiwanja jednotliweje požčonki“ za relatiwnje njewažne (str. 346). Z mjenowaneho wobmjezowanja, kiž zwěsćenja woprawdźiteje frekwency požčonkow z hornjoserbšćiny w uzusu delnjoserbskeje spisowneje rěče lědma dowoli, wurosće wobžarujomny teoretiski njedostatk: Kriterij hódnoćenja wo integrowanosći jednotliweje požčonki z hornjoserbšćiny njeje w recensowanej studiji woprawdźity uzus spisowneje delnjoserbšćiny, ale komentowany abo njekomentowany resp. pobrachowacy zapis požčonki w 1999 wudatym „Dolnoserbsko-nimskim słowniku“ M. Starosty. Recensent wšak by wužitk tajkeje studije w prěnim rjedźe widźał we werifikaciji resp. falsifikaciji w dalokej měrje subjektiwneho hódnoćenja požčonkow w słownikach, kiž so objektiwnje na wědomostnje zawěsćene daty njejsu zepěrać móhli.[1]

368 stron sylna a swědomiće zestajana a zredigowana publikacija je po 8 kapitlach natwarjena a wobsahuje nimo krótkeho zawoda, kiž tema, zaměr a metodu přepytowanja definuje (str. 10–15), wobšěrny zapis žórłow a skrótšenkow (str. 350–354) a wužiwaneje literatury (str. 355–368). W zawodźe wujasnjuje awtorka wužiwane a za zrozumjenje sćěhowaceho wopisowanja trěbne wopřijeća, mjez nimi pomjenowanjow „serbšćina“, „(hornjo-)“ resp. „(delnjo-)serbska spisowna rěč“, a rozdźěl mjez spisownej

[1] Tak tołmači awtorka samo jednorazowu w přeslědźenym tekstowym korpusu namakanu požčonku (indiwidualizm resp. hapaxlegomenon) jako do delnjoserbskeje spisowneje rěče integrowanu, je-li wona znajmjeńša w jednym słowniku zapisana, hlej str. 29.

a ludowej (dialektalnej) rěču. Awtorka cituje drje bjez přećiwjenja nahlad recensenta, po kotrymž je serbšćina „die Gesamtheit aller in ein spezifisches System integrierter lautlicher bzw. graphischer Zeichen, die innerhalb der sich als Sorben verstehenden ethnischen Gemeinschaft [...] als Mittel der Verständigung dient“, a tola wostanje awtorcyne zrozumjenje serbšćiny a jeje stratifikacije njewujasnjene, rěči-li w dalšim wo „hornjo-“ resp. „delnjoserbskej rěči“ abo wo dwěmaj „blisko přiwuznymaj serbskimaj rěčomaj“. Pod tutym aspektom njeje tež zrozumliwe, kotre argumenty wjedu ju k tomu, Slepjansku narěč tołmačić jako dialekt delnjoserbšćiny. A ma-li tajke tołmačenje swoje woprawnjenje, čehodla stej potom konjunkciji *ani* a *ani – ani* požčonce z hornjoserbšćiny, stej dźě wonej w Slepjanskej narěči (tuž w delnjoserbšćinje!) znatej?[2]

Prěni kapitl studije je wšelakim zakładnym teoretiskim aspektam pojednanja wěnowany. W nim zaběra so awtorka w prěnim rjedźe z bytosću spisowneje rěče, z teoriju a praksu rěčneje kultury a wobjednawa možnu klasifikaciju požčonkow a wotpowědnu trjebanu terminologiju. Sćěhujo we wobšěrnej wědomostnej literaturje skrućenej tradiciji rozeznawa awtorka mjez požčonkami a cuzymi słowami na jednej stronje (Lehn- und Fremdwörter; wo požčonce resp. cuzym słowje rozsudźuje stopjeń integracije, to je morfologiska a fonetiska adaptowanosć a častosć wužiwanja) a požčenych twórbach („Lehnprägungen“) na druhej stronje. Mjez poslednimi naliči awtorka „Lehnbedeutungen“, „Lehnschöpfungen“, „Lehnübersetzungen“ a „Lehnübertragungen“ (str. 28). Woznam a wopřijeće tutych pomjenowanjow, wosebje rozdźěl mjez „Lehnschöpfungen“, „Lehnübersetzungen“ a „Lehnübertragungen“, so bohužel na žanym městnje eksplicitnje njewujasnitej a we wopisanju jednotliwych leksemow (4. kapitel) trjebaja so tež jenož pomjenowanja „Lehnwort“ (ze wšelakimi adjektiwami: integriert/nichtintegriert, phonetisch adaptiert), „Lehnübersetzung“, a (homophone, integrierte/nichtintegrierte) „Lehnbedeutung“. Při tym njeje wotpowědne charakterizowanje jednotliweho leksema přeco zrozumliwe. Njeje na př. jasne, čehodla stej *rěcnik* w zmysle ‘Sprecher, Repräsentant’ abo *gospodarski* fonetisce adaptowanej hornjoserbskej požčonce. *Rěcnik* je samo w narěčach wužiwane delnjoserbske słowo z woznamom ‘Anwalt, Verteidiger’ a w padźe *gospodarski* pokazuje jeničce prawopis (město *gospodařski*) na wliw hornjoserbšćiny. We woběmaj padomaj jedna drje so skerje wo „Lehnbedeutung“.

W druhim kapitlu wobjednawa awtorka wosebity charakter delnjoserbskeje spisowneje rěče, jeje nastaće a wuwiće za poslednje dwěsćě lět a dótka so skrótka komplikowanych a dotal dosć njewujasnjenych prašenjow jeje kontakta ze spisownej hornjoserbšćinu a z wliwom poslednjeje na delnjoserbšćinu. Tutón kapitl wobsahuje najebać krótkosć syłu nowych faktow, kiž wubudźeja přeće za rozšěrjenym přepytowanjom a wopisanjom historije delnjoserbskeje spisowneje rěče we wosebitej studiji, předewšěm jeje komunikatiwnych funkcijow a socialnych wuměnjenjow. Kritiku wšak budźi jednostronske a lajske wułoženje winy njedosahaceho přijimanja tučasneho, w antiqua (we „łaćonskich“ pismikach) ćišćaneho delnjoserbskeho pismowstwa. Tomu steji přez empiriske slědźenje dokładźene zwěsćenje M. Norbergoweje[3] napřećo, zo njeje žanoho rozdźěla zamóžnosćow při čitanju tekstow, pisanych we frakturje (we „šwabachu“) abo w antiqua ani pola najstaršeje generacije.

---

[2] Konjunkciji *ani* a *ani – ani* pochadźatej wězo z hornjoserbšćiny. Slepjanski dialekt njeje dźě při wuwiću delnjoserbskeje spisowneje rěče žadyn podźěł měł.

[3] Norberg, M.: Sprachwechselprozeß in der Niederlausitz. Soziolinguistische Fallstudie der deutsch-sorbischen Gemeinde Drachhausen/Hochoza. Uppsala 1996, str. 105.

Z třećim kapitlom pod napismom „Rěčny material“ (str. 61–81) zawjedźe so čitar do poprawneje maćizny wozjewjeneje studije. W nim wopisuje so charakter žórłow, kiž móhłe służić jako baza slědźenja wo wliwje hornjoserbskeje leksiki na delnjoserbsku spisownu rěč, to su słowniki a delnjoserbske časopismowstwo. Dokładnje je rozpisane wudawanje pod wšelakimi mjenami z lěta 1848 wuchadźaceje nowiny (Bramborski serbski casnik 1848–1880, Bramborske Nowiny 1880–1885, Bramborski Casnik 1885–1918, Serbski Casnik 1921–1933 resp. Nowy Serbski Casnik 1923, Dolnoserbski Casnik 1947–1948, Nowy Casnik wot 1949) a pochad jeje redaktorow a hłownych dopisowarjow, kriterije wuběrka jako hornjoserbske požčonki spóznatych leksemow a systematika natwara jednotliwych, požčonkam wěnowanych artiklow. Sem su so wšak tež zasunyli někotre drobne njedostatki a misnjenja. Tak njemóže na př. słowo *kružk* w zmysle ‘Kreis, Zirkel’ służić jako dokład za rozšěrjenje woznama (Lehnbedeutung) delnjoserbskeho słowa *kružk* ‘Krug’ (str. 77, tak tež, tola kedźbliwišo, na str. 129), semantiska zdalenosć to njedowoli. Ds. *kružk* je słowotwórbna požčonka z hornjoserbšćiny (< čě. *kroužek*) a rjaduje so k ds. *kružyś* (tež *kšužyś*, Chojnan; ke *kr* : *kš* přir. tež *kraj* : *kšaj*[4]) ‘biegen, krümmen, runden’, přir. tež ds. *kružel* 1. ‘Kreisel’, 2. ‘Rockenstock’, *kružoł* ‘Strudel, Wirbel’. A *mokśowina* njeje přikład požčeneho komposita (tak na str. 77, na str. 142 jako „Lehnübersetzung“ deklarowane), je to (znjezboženy?) sufiksalny deriwat, tola lědma k **mokr-jь-*, skerje k **mokr-* (ds. *mokšy*) a měł drje so *mokšowina* pisać.

Jadro recensowaneje publikacije je 206 stron wopřijacy štwórty kapitl „Analyza słowneho korpusa“ (str. 83–289). W nim naliči a wopisuje awtorka, alfabetisce rjadowane, w cyłku 858 we wubranych lětnikach Casnika trjebanych leksemow, kiž so jako požčonki z hornjoserbšćiny resp. jako pod jeje wliwom nastate abo ze staršeho słowneho składa wožiwjene spóznać dadźa. Tójšto z nich (w cyłku 184) je so w ekscerpowanych tekstach rědko abo samo jenož jónu a wot jednotliwcow trjebało. We wuwiću a standardizaciji spisowneje delnjoserbšćiny tajke jednotki žanu rólu hrali njejsu. Wjetšina požčonkow wšak je so – wěsće we wšelakej měrje a z rozdźělnej časowej płaćiwosću – jako trěbne narunanki prózdnych městnow w leksikonje delnjoserbšćiny přijało. Zaměr awtorki je, w kóždym jednotliwym padźe spóznać dobu přijimanja požčonki, a to na zakładźe prěnjeho trjebanja w tekstach a z přirunanjom podaća resp. falowaceho zapisa w delnjoserbskich słownikach. Tajke wopisanje w tekstach Casnika so jewjacych, z wupokazanym mnóstwom w dotal njeznatym wobjimje trjebanych leksikaliskich požčonkow z hornjoserbšćiny woznamjenja za sorabistisku rěčewědu woprawdźity přirost spóznaćow a za konsolidaciju normow, uzusa a kultury delnjoserbskeje spisoweje rěče dobyće, kiž njeměło so podhódnoćić. Tuta analyza by na hódnoće hišće přibyła, njeby-li so – kaž horjeka hižo přispomnjene – stopjeń wužiwanosće a integracije požčonkow jenož měrił po subjektiwnych zapisach w delnjoserbskich słownikach, ale objektiwnje po jich woprawdźitej frekwency w delnjoserbskim pismowstwje. To je awtorce, kaž to přispomnjenje 7 na str. 300 pokazuje, tež wědome a so z wobmjezowanym tekstowym korpusom wusprawnja. A tola wostanje dwělomne, hač je falowacy zapis resp. negatiwne markěrowanje wotpowědneho leksema w słowniku Starosty dosahaca a spušćomna baza za hódnoćenje stopnja integracije požčonki.

---

[4] Forma *kraj* z wobchowanej skupinu *kr-* njeje „njeadaptowana“ požčonka, kaž so to na str. 295 sugeruje, ale indigena, porno *kšaj*, ta ze semantiskej specifikaciju, wužiwana forma, přir. J. G. Zwahr, Niederlausitz-wendisch-deutsches Handwörterbuch, Spremberg 1847: *kraj* / *kšaj* 1) ‘Schnitt, dah. Rand, Grenze, Ufer’; 2) ‘das begrenzte Land selbst, Bereich, Land, Inland’; *kšaj* ‘die Anfurt’; *pod kšajom* ‘unten an der F., wo man mit den Kähnen anfährt’.

Deskripciji požčenych leksemow přizamknje so w pjatym kapitlu analyza formalneje, t. j. ortografisko-fonetiskeje a gramatiskeje adaptacije požčonkow. Nimo regularnych, systemej delnjoserbskeje spisowneje rěče připodobnjenych formow (na př. ze změnu hs. *a* > ds. *ě*, hs. *č* > ds. *c*, hs. *pr*, *kr*, *tr* > ds. *pš*, *kš*, *tš* a pod.) naliča so tež někotre, wěsće jako připadne rěčne interferency z Hornjeje Łužicy pochadźaceho awtora, njedospołnje adaptowane formy kaž *jadro*, *čisło*, *hriwna* abo na morfologiskej runinje formy z hornjoserbskej kóncowku kaž na př. *casej*, *drobnosće*, *nastanje* a pod. Wo přičinach a žórłach njedokładneje adaptacije so awtorka jasnje njewupraji. Tu by wěsće pokaz na awtora wotpowědneho teksta wužitny był.

Šesty kapitl, kiž so „Wuhódnoćenje słowneho korpusa“ mjenuje, podawa we wšelakich tabelach a statistiskich přehladach a) ličbu w jednotliwych časowych periodach přijatych požčonkow z hornjoserbšćiny, b) poměr mjez do spisowneje delnjoserbšćiny integrowanymi a njeintegrowanymi leksemami, c) zapis požčonkow a jich kwalifikacija w jednotliwych słownikach a přirunanje mjez słownikami (Muka – Šwjela 1953 a 1961 – Starosta 1985 a 1999 – Janaš 1990; někotre tabele, wosebje č. 21–23, su mało přehladne a móhłe so w lěpšej strukturje předstajeć) a na kóncu wujasnjuje so wotwisnosć ličby požčonkow wot wosoby redaktora přehladaneho tydźenika. Njeje bjez zajima, zo njejewi so jenož po 1947 we wjetšej měrje hornjoserbski wliw w tekstach Casnika (je tón woprawdźe wuraz „wědomeho přibliženja k hornjoserbšćinje“ a samo „přenjesenja hornjoserbskeho modela“? – charakterizaciji, kiž stejitej přećiwo zwěsćenjam w 7. kapitlu), ale tež hižo za čas redaktorstwa B. Šwjele a předewšěm M. Witkojc.

W tutym kapitlu so wliw hornjoserbšćiny na słowotwórbny model delnjoserbskeje spisowneje rěče wosebje wobjednawa. Předewšěm jedna so tu wo požčene afiksy, kiž su w hornjoserbšćinje produktiwne, w delnjoserbšćinje wšak rědke abo njewužiwane. Tež pomjenowanja abstraktnych zjawow z pomocu nuloweho morfema typa *wotźěl*, *pśigot*, *pokaz*, kiž dotalne dewerbalne substantiwy na *-nje*, *-śe*, *-mo*, *-ń* narunaja, su nastali pod wliwom hornjoserbšćiny, runje tak kaž njeličomne kompozita z wjazacym wokalom *-o-* typa *swětonaglěd*, *listonosař*, *žywjenjoběg*. Tutón kapitl kónči z někotrymi rozmyslowanjemi wo motiwaciji wupožčowanja z hornjoserbšćiny (wutwar terminologije, intelektualizacija wurazowych srědkow, standardizacija normow, powyšenje rěčneje kultury w rosćacej zjawnej komunikaciji, direktny kontakt k hornjoserbšćinje) a wo nawopačnych tendencach, kiž awtorka datuje do spočatka 70tych lět 20. lětstotka a kiž wona pawšalnje zjima pod wopřijećom demokratizacije spisowneje rěče. Jeje měnjenju, zo je přiwobroćenje k ludowej rěči (štož je praktisce akceptanca z němčiny pochadźacych słowow: *lazowaś*, *lazowań*, *lejdar* a pod. abo – w ertnej realizaciji spisowneje rěče – fakultatiwne a staršu tradiciju ignorowace wurěkowanje *-o-* po labialach a welarach jako *-y-* abo *-e-*) wuraz demokratizacije a prócowanja wo powjetšenje rěčneje kultury a prestiža rěče (str. 344), njemóže recensent, ani jako za delnjoserbšćinu płaćiwe, w předstajanej absolutnosći přihłosować.

Dokładnišu a wšelakorosć aspektow wučerpacu wotmołwu za motiwami leksikaliskich innowacijow namaka čitar w sedmym kapitlu. Awtorka pokazuje na objektiwne towaršnostne změny za poslednje dwěsćě lět, na wědomostno-techniski postup, na rozšěrjenje zjawnych komunikaciskich situacijow a na konsekwency, kiž so na zamóžnosće spisowneje rěče, na jeje standardizaciju a na powyšenje, nowym žadanjam wotpowědowaceje kultury rěče stajachu. Hdyž bě za delnjoserbskich (a w samsnej měrje tež hornjoserbskich) pisarjow 16./17. lětstotka němčina žórło trěbnych nowych pomjenowanjow, žadaše sej pozdźiše narodne wuwědomjenje delnjoserbskich kubłanych kruhow wotwjazanje wot němskeho rěčneho wliwa. Nowe žórło bě bóle wuwita a skrućena hornjoserbska spisowna rěč. W jednotliwych wotrězkach a časowych etapach je proces

standardizacije delnjoserbskeje spisowneje rěče z tendencami jeje slawizacije a intelektualizacije na přeswědčace a zrozumliwe wašnje předstajene.

We wosmym kapitlu zjimaja so spóznaća z předchadźacych kapitlow wo přičinach a rozměrach hornjoserbskeho wliwa na wutwar leksikaliskeho pokłada delnjoserbskeje spisowneje rěče a wo tutón proces přewodźacych zjawach (slawizacija, intelektualizacija, demokratizacija, rěčna interferenca). Na někotre tu wuprajene pozicije awtorki je recensent na předchadnych městnach hižo skedźbnił.

Knize je přidaty nimo zapisa ekscerpowanych – ćišćanych a archiwaliskich – žórłow a wužiwanych skrótšenkow tež wobšěrny spis wužiwaneje a w pojednanju citowaneje literatury, kiž swědči wo wobhonitosći a wědomostnej swědomitosći awtorki tuteje zajimaweje a ważneje publikacije.

Helmut Faska

Susanne Hose (Hrsg.): Zeitmaschine Lausitz. Raum-Erfahrungen – Leben in der Lausitz. Nazhonjenja z rumom. Nazgónjenja z rumom. Ein Lesebuch. Mit Unterstützung des Sorbischen Instituts/Serbski Institut Bautzen. Verlag der Kunst Dresden in der Verlagsgruppe Husum 2004, 143 Seiten, Abb.

„Raum-Erfahrungen – Leben in der Lausitz“ ist 2004 als siebentes Buch einer Reihe erschienen, die im Rahmen der Internationalen Bauausstellung Fürst-Pückler-Land in Großräschen herausgegeben wird. Die Buchkataloge begleiten die Ausstellungen, die unter dem gemeinsamen Titel „Zeitmaschine Lausitz“ stattfinden. Bisher sind folgende Bände erschienen: 1. Vom „Pfützenland“ zum Energiebezirk. Die Geschichte der Industrialisierung in der Lausitz, 2. Arbeitswelt und Alltag. Der Werkfotobestand des Kunstgussmuseums Lauchhammer, 3. Lausitzer Glas – Weißwasser, Wagenfeld und Bundtzen, 4. Werkssiedlungen – Wohnformen des Industriezeitalters, 5. Zwischen Autobahn und Heide – Das Lausitzbild im Dritten Reich, 6. Lausitzer Holzbaukunst – Die Holzhäuser der Ober- und Niederlausitz. Dem Band 7 „Raum-Erfahrungen – Leben in der Lausitz“ folgen: 8. Landschaft und Bergbau – Bildende Kunst der Lausitz im 20. Jahrhundert, 9. Mephisto im Revier – Theater der Bergarbeiter in Senftenberg. Vorgesehen sind weiter: Lausitzer Oasen – Pücklers Schaffen in Muskau und Branitz / Kolonie Marga – Moderne in Senftenberg und am Senftenberger See. Die Ausstellungen an unterschiedlichen Orten und die Buchkataloge gelten jenen Aktivitäten der „Internationalen Bauausstellung Fürst-Pückler-Land“, die in einem mittlerweile über zehnjährigen Prozess die gewaltigen Sanierungs- und Rekultivierungsanstrengungen nach dem Braunkohleabbau und der Devastierung von über 60 Dörfern begleiten. Ziel dieser Bemühungen ist es, diesen aufwendigen Anstrengungen Sinngebung zu vermitteln, den verlorenen Landschaften wieder ein menschliches Gesicht zu verleihen im Wissen, dass das einmal Verlorene nicht zurückkehrt. Aus jenen Zusammenhängen sind die Ausstellungs- und Buchprojekte entstanden, die in Summe eine einzigartige landeskundliche Bestandsaufnahme bedeuten. Sie hat sich mit den modernen industriellen Entwicklungen und deren Folgen auseinander zu setzen, aber ist nicht den Gefahren der Heimattümelei und historischer Idyllik ausgesetzt, die solchen Projekten gewöhnlich anhaften. Die Themen der Ausstellungen und Bücher ergeben sich aus den gravierenden Problemen, welche die Lausitz seit Beginn ihrer Industrialisierung belastet haben. Sie widmen sich aber auch den bedeutungsvollen Entwicklungsimpulsen, welche die Landschaft in